

A munkára nevelés lehetőségei és eredményei 10—14 éves korban

Az iskolai nevelést a társadalmi elvárások rendszere határozza meg. Ennek megfelelően napjaink egyik meghatározó törekvése a társadalmi elvárások és az iskolai nevelés rendszerének összekapcsolása. A nevelőiskola megteremtése történelmi távlatot és napi feladatot jelent, s a közösségek hatékonyabb részvételét motíválja a személyiség mindenoldalú tevékenységének, teljesítményeinek és viszonyulásainak a kialakításában. A teljesebb személyiség kialakítását csak az egész társadalmi nevelési rendszer eredményezheti, ahol döntő kritériumként jelenik meg a tanulók alkotás iránti igényeinek és a munka örömeinek kialakítása, az ismeretszerzés és az emberi munka egységének megteremtése, a munka emberformáló szerepének biztosítása, az erkölcsi érettség megalapozása.

A kutatás tárgya a munkára nevelés formáinak, feltételeinek és lehetőségeinek feltárása, s a mai eredmények elemzése.

Célunk a tényfeltáráson túl a folyamat azon pontjainak összefogása, amelyekre a fejlesztés főbb stratégiai elemeit napjainkra ki lehet dolgozni. Ennek érdekében vázoltuk a témával kapcsolatos fogalmi rendszernek egy lehetséges változatát, amely körülírja a tanulók munkatevékenységét s munkához való viszonyát. Vizsgálódási területünk egy metszet volt, amely a család, a környezet, a köznevelési rendszerben a munkához való viszony tartalmának közvetítésére vonatkozott.

A kutatás tárgya továbbá annak megállapítása, hogy melyek napjainkban a munkához való viszonyt szabályozó tényezők, hogyan érvényesül a koordinálás, együttműködés, szervezés és csoportmunka vagy más sajátos formáció hasznosítása: melyek a tanulók társadalmi munkaformáinak tapasztalatai, illetve milyen a társadalmilag hasznos munkák rendszere, szervezetsége és az irányító-önirányító apparátusok állapota. Mindezeket reprezentatív jellegű vizsgálattal kívántuk alátámasztani.

A téma előzményeinek feltárásában több problémátörténeti csomópontot emelünk ki: egyrészt azoknak a nemzetközi kutatásoknak a rövid felvázolását, amelyek valamilyen módon a problémakörrel foglalkoznak. A hazai neveléstörténet eredményeit hasonlóan figyelembe vettük, valamint rendszereztük azokat a hazai eredményeket, amelyek széles értelemben magukba foglalják e nevelésméleti, nevelésszociológiai, mozgalmi nevelőmunkát szolgáló kutatásokat, és a munkára nevelés elveit tükrözik. Mindezekre jellemző, hogy a különböző kutatások fejlődésének legfőbb tendenciája a téma komplex megragadása, a szintézisre való törekvés.

A kutatás tárgyából következően, a tudományos előzmények által meghatározottan, valamint a kutatás első szakaszában végzett elővizsgálatok alapján a kutatási célokat és hipotéziseket a következőkben jelöltük meg:

- milyen szerepet kaphat az iskolai munkavégzés és sajátosan társadalmilag hasznos munka a tanulóközösségekben.
- annak egzakt megállapítása, hogyan tudjuk általánosítani a tanulói munkaformák szerepével kapcsolatos tapasztalatokat a nevelés folyamatában;

- keressük azokat az összefüggéseket, amelyek megtalálhatók a társadalmilag hasznos munkaformák és a munkához való viszony alakítása között;
- kidolgozandónak tartottuk azt is, milyen szabályozással, milyen követelményekkel gazdagítható, fejleszthető a tanulók munkatevékenysége a közösségfejlesztés érdekében s a gyermekközösség meghatározott adottságai talaján;
- a környezet tanulmányozásával az összefüggések felismerése, illetve azoknak a pontoknak a feltárása, amelyeknél a környezet oldaláról befolyásolható, fejleszthető a tanulók munkához való viszonya;
- annak bemutatása, miként kapcsolódnak össze a személyiség beállításának problémái a nevelés tartalmával: a tapasztalatoknak, a személyiség közösségi pozícióinak, meggyőződésének komplexuma miként képezi az egyes növendékek beállítódásának az alapját;
- a jelen pedagógiai gyakorlat elemzése alapján keressük a választ: miként válósul meg a tanulók munkájában a közösségi megbízás és az egyén-közösség szükségleteinek egyeztetése: a képesség és teljesítmény összhangja, önértékelő képesség-fejlesztése; a tanulók önnevelő programjában miként érvényesül a társadalmi látásmód, a szervezett közösségi élettel járó fegyelem, a munkamegosztásban kialakuló hierarchia, az állásfoglalás, határozott véleménynyilvánítás, bátor kockázatvállalás;
- a fejlesztés valós lehetőségeinek és feltételeinek feltárásával olyan pedagógiai határendszer kimunkálása, amely a gyakorlat során bizonyíthatóan eredményes.

A hipotézis kialakításában a téma történeti feldolgozása, valamint előzetes tapasztalataink játszottak szerepet. Ennek alapján feltételeztük, hogy:

1. a tanulókra hatással van a munka objektív folyamata, valamint a szociális, politikai, ideológiai, kulturális viszonyok együttes befolyása;
2. a tanulók a munkát akkor becsülik, ha tudatában vannak a munka társadalmi jelentőségével és egyéni értelmével, illetve a gyakorlatban tapasztalják szerepét egyéni életükben;
3. nevelőmunkánkban hangsúlyozott szerepet kap az egyéni érdekelttség, melynek három fő összetevője van: az anyagi érdekelttség, a munka jellege szerinti érdekelttségi rendszer, a munka eszmei érdekelttségi rendszere;
4. a munkáról szerzett információk szintje, a szervezői és vezetői képességek és a motívumok fejlettsége, valamint a munkához való viszony között összefüggés van: az említett tényezők direkt vagy indirekt módon hatnak a munkához való viszonyra;
5. a motívumok tevékenységre készítető ereje nagyobb mértékben befolyásolja a munkához való viszony szintjét, mint más független változók.

Témánk jellegéből adódóan azokat a módszereket részesítettük előnyben, amelyekkel a rendszerek közös működési területét megismerhettük, s a kutatási folyamat eredményeképpen a javításra, tökéletesítésre lehetőséget láttunk. A probléma jellegéből adódóan a megoldást rendszerelemzéssel kerestük. A módszer tényleges célja a változtatás, ezért fontos volt a jelen helyzet modellálása, és ebből kiindulva a rendszerek együttes viselkedésének és környezetüknek a megvizsgálása. A biztonságos eredmények elérése érdekében igyekeztünk a módszerek optimális kombinációját alkalmazni. Így mind a deduktív, mind az induktív módszerek alkalmazására vállalkoztunk:

A deduktív irodalomfeldolgozó módszer esetében arra törekedtünk, hogy minél szélesebb körben tájékozódjunk, minél több és többféle nézetet ismerjünk meg a hazai és nemzetközi szakirodalomban. Az elméleti módszereket elsősorban a kutatás első szakaszában alkalmaztuk, amikor a problémátörténeti előzményeket és a kap-

csolódó irodalmat tanulmányoztuk. Alapvető módszerek tekintettük a dokumentum-
elemzést, amit kiegészítettünk tartalomelemzéssel. E módszereket alkalmaztuk akkor
is, amikor kísérletet tettünk a munkához való viszony struktúrájának felvázolására,
valamint ezek nyomán kialakítottuk az általános- és munkahipotéziseket.

A pedagógiai valóságot feltáró, induktív empirikus módszerek alkalmazásakor a
komplex pedagógiai valóságnak a kutatás szempontjából lényeges sajátosságait, ösz-
szefüggéseit tudtuk feltárni.

A dokumentumelemzések és az empirikus vizsgálatok alapján kimutathattuk,
hogy az iskolákban nincs szinkronban a nevelés és oktatás tervének követelmény-
rendszere és tevékenységrendszere, nincs a társadalmi szükségletnek megfelelő peda-
gógiai logika. Ebből adódóan fontosnak látszik az iskola belső életének fejlesztése,
ahol érvényesül a nevelésnek az a logikája, hogy a személyiségfejlesztés csak a ne-
velés többtényezős, egységes hatásrendszerének sokrétű, komplex eszközeivel, formái-
val és eljárásaival valósítható meg. Ugyanakkor nem nélkülözhetjük a nevelőmunka
rendszerének állandó fejlesztését és önfejlesztését sem.

A közösségek dinamikáját és fejlődésének szakaszait nyomon tudjuk követni a
munkavégzés hatására. Abban az esetben, ha a tanulók alkotó, aktív munkát végez-
nek, versenyzésre készíteti őket. A munka iránti érdeklődés ösztönzi a tanulókat, a vi-
ták, a közös meggyőzés erősíti a fegyelmet, fokozza a munkával szembeni felelősség-
érzetet. A munkában megismerik egymás tulajdonságait, ugyanakkor fejleszthetik
személyiségük pozitív vonásait is, s ez elősegíti a közös élményeket, sikereket. A kol-
lektív munkában kialakulnak azok a személyi kapcsolatok, amelyek az osztályközös-
ség dinamikája alapján jönnek létre. Így alakulnak ki a magatartásban azok az
egyéni különbségek vagy normák, amelyek egyik vagy másik közösségnek jellegzetes
tulajdonságaivá válnak. A fokozott munkatempó akkor hasznos, ha a tanulók minő-
ségi és mennyiségi szempontból egyre jobb eredményeket érnek el. Megerősödik az
osztályközösség, és kialakul a munkával szemben a pozitív beállítottság.

A munkához való viszony megjelenése a tanulók erkölcsi tudatában. A közösségi
tevékenység hatékonysága feltételezi annak rendszerjellegét. A rendszer fő vonásai
a következők: a tevékenységek elvi tartalmában nevelésünk követelményrendszere
pedagógiai szempontoknak megfelelően jelenik meg, a tevékenységet sajátos irá-
nyultság és dinamika jellemzi, a tevékenységek körének kiterjesztésében a tanulók
egész életének átformálására irányuló tendencia jelentkezik: az egyes tevékenységi
területek aránya, viszonya pedagógiailag meghatározott; az egyes tevékenységek le-
folyásában a jellegükből fakadó logika érvényesül. A követelmények logikájának és
a tevékenységek logikájának egységét a tevékenységek helyes megválasztásával és
szervezésével biztosíthatjuk.

A rendszerré formálásban fontos szempont a tevékenységrendszer gazdaságos
megszervezése. Ez megkívánja, hogy egyazon tevékenység pedagógiai szempontból
egyszerre több funkciót töltsön be, és egyazon követelmény több tevékenységben je-
lenjék meg.

A közösségi tevékenységek célkitűzései egyenként és rendszerükben meghatáro-
zott szintű erkölcsi követelményeket támasztanak a tanulókkal szemben. E követel-
mények objektív voltának felismerésében szerepet játszik, hogy milyen mértékben
élik át a tanulók a tevékenység céljában saját érdekelttségüket. A tanulók érték-
tudata fejlődik. Az értéktudat fejlődése nem lehet spontán, azt tudatosan kell irá-
nyítani. Hogy egy közösség a célban mennyire ismeri fel saját érdekeit, függ az

aktíva fejlettségétől, szervezethezétől, befolyásától, s attól, hogy milyen mértékben képviselik a kollektíva többi tagjának fejlődési tendenciáit.

A közösségi tevékenység során támasztott követelmények szükségszerű volta alapvetően a tevékenység társadalmi jelentőségéből fakad. E szükségszerűség felismerése függ a tevékenység belső szerkezetétől és a tevékenység megszervezésének módjától.

A vizsgálati adatok alapján a tanulók sokkal inkább elfogadják a termelőmunka lényegét, szükségességét, mint a társadalmi munkát, amiben szerepet játszik a szülői ház, a közvetlen környezet és a pedagógiai hatás is. Nem minden esetben látják a felelősséggel végzett és a jó minőségű munka összefüggéseit, nem érzékelik a munka és a munkaszervezés kapcsolatát, mereven szétválasztják a szellemi és fizikai munkát.

A családi munkamegosztásban a hagyományosan nemi szerepekhez kötött munkát értékeli elsősorban, nem dominál a munkamegosztás lehetősége és feladata, inkább a kényszerű önkéntes jellege kerül előtérbe. Ha összefüggéseket keresünk a családok iskolai végzettsége és a munkához való viszony között, a magasabb iskolai végzettségűek kímélik meg a gyereket a munkától, itt fordul elő a fizikai munka lenézése. A testvérek száma alapján véve nem befolyásolja a munkához való viszonyt, erősen tendencijellegű. A településszerkezet és a végzettség összefüggést mutat a munkahely ágazati hovatartozásával, s ez meghatározhatja a gyermekek munkához való viszonyát.

A munka erkölcsi orientációjának kifejlesztése az iskola alapvető feladatai közé tartozik. Figyelemre méltó azonban, hogy a pályaválasztás regulátor szerepe mikor erősíthető fel olyan mértékben, hogy mindezek figyelembevételével a munkaerkölcsi kérdések megoldásában — a társadalmi kontinuitás negatív hagyatéka ellenében — átmeneti társadalmunk munkaerkölcsének új értékmozzanatai, valóságos és tudatos vállalása is bekövetkezzék.

További feladataink lehetnek: tudományos elemzést nyújtani azoknak a fontosabb tényezőknek a sajátos szerepéről, a hatásmechanizmusok lényegéről, amelyek a társadalmi beilleszkedés iskolai szakaszán állandó befolyást gyakorolnak a tanulók beállítódásának, normákhoz való viszonyulásának, s a társadalmi fejlődés adott szakaszán felmerülő döntő feladatok vállalásának színvonalára. Sokrétű értékelő-rendszerező vizsgálattal tudjuk kimutatni azokat a nevelésben rejlő lehetőségeket, amelyek a társadalmi struktúra változásait érzékenyen követő iskolarendszer fejlesztésének fontosabb tartalékait hozhatják mozgásba.

Figyelemre méltó a követelmények értéktartalma is a munkavégzésben. A közösségi megbecsülés az az érték, amelyet általánosan, nyomatékosan valamennyien képviselnek. Az az érték uralkodik a tanulók körében, amelynek gyökereit a családban átélte helyzetek alapján alakították ki. Alapvetően minden rokonszenves számukra, ami fegyelmezett, szorgalmas, ahol a kis közösségekért történik valami, ahol elérhető a konkrét, a közösségi cél, ahol a realitás vezet, s érték az áldozatvállalás. Minden elfenszenves, ami felelőtlen, ami mutogató, ahol valaki önmagát kiemeli, és előnybe helyezi a többiekkel szemben.

A magatartásértékek régen kialakult és ma is szervesen továbbélő életértékek jelentésére mutatnak. Általában azok az értékek maradnak meg így, amelyeket a társadalomban a generációk feltételrendszere is sugallt, és folyamatosan életben tartani. Ezek az értékek mindenekelőtt a tanulói aktivitásban, a tanulói együttélés és munkálkodás minőségi követelményéhez kapcsolódnak, ebből kirajzolódik a szolidaritási szintek természete, szükségessége és tudatossága is.

A munkatevékenység motívumai az egyes tanulóknál különbözőek. Függenek a szóban forgó munka személyes jelentőségének fokától, a munka vonzó erejétől, tartalmától. A felső tagozatos tanulóknál nincs kizárva a motívumok konfliktusa sem. A vizsgálatunkban feltárt motívumok terjedelme eléggé tág: a személyes presztízsnek a többi tanuló és a pedagógusok előtt történő megőrzéstől, a társakkal való érintkezés, kapcsolat igényén, a kölcsönös segítség vágyán, a mások iránti figyelmeségen keresztül a munka szervező hatásáig, az önkifejezés igényéig és a társadalmi felelősség- és kötelességtudatig terjed. A hasznos társadalmi munkatevékenység ösztönzőit motívumtípusokba soroltuk: *a)* felelősségtípus, *b)* kollektív ösztönzők típusa, *c)* munka iránti érdeklődés, *d)* az individuális ösztönzők típusa.

Az élmények sorába tartoznak a tanulóknak a szervezett munkáról, a munkában kialakult helyzetükről, az önmagukról és az újonnan felismert képességeikről szerzett tapasztalataik. Adataink alapján a társadalmi munka végzése és a hozzá való viszony szempontjából a tanulók három jellemző csoportját sikerült megkülönböztetnünk: *a)* a munkát kedvelő, jó eredmények elérésére törekvő és szorgalmasan dolgozó tanulók, *b)* a munka iránt indifferensek, *c)* a munkát nem kedvelik, azért vesznek részt benne, mert félnék az elmarasztalástól, hiányzik belőlük a szorgalom, folyamatos ellenőrzésre, biztatásra szorulnak.

Vizsgálataink arra hívják fel a figyelmünket, hogy a pedagógiai módszerek és eljárások hatnak a tanulók teljesítményeire, de a tanulók teljesítményei is befolyásolják a nevelők további módszerválasztását, eljáráshasználatát, valamint ezek gyakoriságát. Úgy véljük, hogy kutatási adataink alkalmasak lehetnek arra, hogy:

- az intézmények tudatosan tervezzék nevelőtevékenységüket, a közvetítendő tartalmakat, és az érték felismeréséhez nélkülözhetetlen eszközöket is a tanulók rendelkezésére bocsássák;
- nyilvánvaló, hogy hatékonyságról csak akkor beszélhetünk, ha a munkához való viszony fogalomdimenzióinak ismeretében a fejlesztési program a szociológiai háttér figyelembevételével életkorra és nemre orientált;
- a következtetéseket és tapasztalatokat hasznosítani lehet a neveléstudomány területén. Adaléku­l szolgálhatnak az életmód, az életminőség változásaival összefüggő szükségletek kidolgozásánál, az alapvető társadalmi szerepek körvonalázásánál;
- a vizsgálat a soron következő közoktatáspolitikai döntéseket előkészítő, a 10—14 éves korosztály iskoláztatási kérdéseinek elemzéséhez adhat tapasztalatokat, különös tekintettel a korosztály továbbtanulási és pályaválasztási gondjainak feltárásában és mai megoldási módjai keresésében az előzményeik bemutatásával;
- a pedagógusok képzésében és továbbképzésében az eddigi eredmények új, kísérleti jellegű megoldásokat inspirálhatnak.